

Narva jõe-ääre lood

ELMAR KELLA MÄLESTUSED

ELMAR KELL (1925–2006) oli Narvas sündinud telekunstnik. Aastast 1943 õppis ta Tallinna Rakenduskunsti Koolis, 1950. aastal lõpetas Tallinna Riikliku Tarbekunsti Instituudi. Seejärel töötas Elmar Eesti Televisiooni kunstnikuna, kujundas telelavastusi. 1960. aastatest alates esines ta maalidega näitustel.

Elmar pani kirja oma perekonna ja iseenda ning oma sõprade lood elust Kreenholmis ja Narvas. Masinkirjas on seda 400 lehekülge. Minu kätte sattus käsikirja koopias juhuslikult. Avastasin sellest suure hulga erilisi, läbi kunstnikusilma kirjeldatud lugusid nii Narva vanalinnast, Kreenholmist, elust jõe ääres kui ka Narva-Jõesuust.

Pakun 2024. aasta kevadel ja suvel teile lugemiseks just Narva jõe ääres juhtunud lugusid. Kui alustate oma jalutuskäiku promenaadil Narva jõesadamast ja suundute vastuvoolu, Lipovka suunas, siis pakuvad need lood teile äratundmisrõõmu. Te saate ette kujutada jõesadama melu, manada endale silmade ette jalutuskäiku ülemisele promenaadile, möödute bastionitest, imetlete päikesekella ja vaadet kahele linnusele, mõtisklete kunagise puusilla saatuse üle, jõuate Joaorgu ning saate teada, kui imeline oli kord jõeäärne elu erinevatel aastaegadel. Kahjuks ei näe te enam Röövlikoopaid ja paksude randa, aga igal juhul saate teada, mis kohad need sada aastat tagasi olid. Teil on suurepärane võimalus rännata tagasi pea saja aasta tagusse Narva.

Head lugemist!
Katri Raik

Eessõnade koostaja ja toimetaja: Katri Raik
Keeletoimetaja: Silvi Seesmaa
Kujundaja: Jan Garshnek
Esi- ja tagakaas: Elmar Kella joonistused. Narva Muuseum

Trükk: K-Print

Rootsi prints Gustaf Adolf, tulevane kuningas, külastas Narvat 1936. aastal. Teel Narva-Jõesuust Narva jõudis ta imetlema Põhjasõja mälestusmärki. Sadamast suundus kuningas jalgsi ülemisele promenaadile ehk bulvarile, praegusele Koidula tänavale.

Sadam oli ehitud lippudega ja skaudipoisid seisis spaleeris tee ääres. Kuningas seisis kogu tee laeva poordi ääres ja talle jagati seletusi kuulsatest lahingutest, mis siit üle on veerenud. Siin sõdis Karl XII Peeter I vastu. Siin, Siivertsi kohal on kurgaan, kõrge kungas, mille otsas on malmrist. See on mälestusmärk Preobraženski polgule. Rootsi väed haarasid oma vasaku tiiva selle polgu ümber ja surusid jõe äärde välja. Siivertsi kohale oli Peeter I lasknud küll ujuvsilla ehitada, kuid ratsavägi veeres kõrgest kaldast alla. Sõjavägi tormas ujuvsillale, sild katkes. Üha uusi

põgenikke vajus sillale ja vette. Jõgi täitus uppuvate meeste ja hobustega. Seesama mälestusmärk on pühendatud lahingule, mis toimus Narva väravate ees aastal 1700.

Kuningale näidati iidseid müüre ja bastione: Victoria, Horn, Vestervalli – kõik puha Rootsi nimed. Sadamatrepid olid kaetud punase vaibaga. Lipud, loorberipuud, kõmisev muusika. Bulvaril rahvast murdu. Kuningas läks jalgsi Pimeia mäest üles. Bulvaril peatuti ja valitsusliikmed selgitasid kuningale rootsi ja saksa keeles linna ajalugu.

Pimeia tee, Narva paadisadam, taamal jõesadam. Karl Noormägi. Erakogu.

Suvised puhkepäevad olid sadamas tegusad. Puhkepäeviti tegid aurikud Narva ja Narva-Jõesuu vahel neliteist reisi. Esimene laev väljus Narvast kell pool 9 hommikul ja viimane kell pool 10 õhtul. Sõit kestis tund aega.

Oli imeilus pühapäev ja rahvast palju, kuigi laevad käisid igal täistunnil. Isegi „Sergi ja Go“ liinilaev, mis tavaliselt käis Tallinna-Narva liinil. Laev nimega „Juku“ vedas sel pühapäeval reisijaid Narva-Jõesuu vahet. Pidev vool inimesi valgus ka sadama poole. Alt, pumbajaama tagant, ja ülevalt bulvarilt tuli inimesi pideva vooluna juurde. Kohvrid ja kotid käes – pungil täis pirukaid, kilukarpe, keedetud mune ja viinapudeleid. Liinilaev „Joala“ ootas. Aeg oli juba otsad lahti teha, kuid inimesed jooksid ikka. Kapten andis kolm lühikest vilet: „Tõt, tõt.

Tõt!“ mis tähendas, et kes tahab veel peale tulla, see tulgu rutem, mina sõidan välja. Siis pistis rahvas meeleheitlikult jooksma. Paksud naised lõotsutasid, papad haarasid lapsed sülle ja vehkisid käega – pea kinni, kapitaan, näed ju isegi, et me jookseme!

Sadamatreppidest valgus alla rahvamass. Laev oli juba puupüsti rahvast täis, kuid inimesi tuli ikka juurde. Kui trepi peal oli kõige tihedam kobar inimesi, kelle hulgas ka üks hästi soliidne mees – Johannes kiriku saksa koguduse pas-

Narva sadam Victoria bastioni all. Oskar Haidak. 1920.-1930. aastad. Tartu Ülikooli kunstimuuseum.

tor –, siis leidis pastor paraja koha kukkumiseks. Järsku niideti pastoril jalad alt ja paks mees veeres kui kera trepist alla, nii et ei saanud aru, kus pea või kus jalad on. Et ta parasjagu paks mees oli, siis tekkis kartus, kas ta saabki pidama või veereb sadama serva pealt jõkke sisse. Õnnetuseks kukkusid ka teised tormajad talle otsa, nii et kukkujate arv suurenes. Varsti oli juba terve hulk inimesi trepi peal, kuid saksa pastor oli ekstraklassist. Ta maandus kõhuli keset sadamasilda. Kohver kukkus lahti ja munad, kilukarbid ja pirukad veeresid laiali. See poleks veel suurem õnnetus olnud, kuid nüüd veeres kohvrast välja ka viinapudel – ehtne „riigivanem“. Ja rahvas mõirgas naerust. Pastor olevat ka ise naernud, kuid piinlik ju – selle viinapudeli pärast. Selsamal momendil võis imetleda jälle Villet. Ta kargas sadamasillale, haaras jooksu pealt viinapudeli, toppis selle kähku kohvrisse ... Ja imekähku olid ka muud asjad kohvrisse kogutud ja Ville haaras pastoril käest kinni ning talutas ta laevale. Pastoril oli viril naeratus huulil. „Palun, lubage meid läbi! Tänan, palun!“ öiendas Ville pastoriga, ise rääkis ta pastoriga saksa keeles. Ville püüdis naljatada ja piinlikult vahejuhtumilt tähelepanu kõrvale juhtida. Saksa pastor oli

sellest abist nii liigutatud, et hakkas Villet ohtrasõnaliselt tänama: „See oli teist väga kena! Poleks uskunud siit eest leidvat nii toredat rahvaskaaslast ja aumeest,“ sõnas pastor. „Pole tänu väärt, härra pastor! Ainult see kurvastab mind, et ma ei märganud teile juba trepile vastu joosta, teid abistama, kui nägin, et inimesed kukkusid.“ „Mis te nüüd! Kuidas oleksite tulnud sellele! Ei, ei! Meeldiv on teiega tutvuda. Räägite nii puhast saksa keelt! Arvatavasti pole te kohalik elanik. Siin räägivad isegi minu oma koguduse liikmed võimatut saksa keelt.“ Teadagi! Sest Narva koguduses oli ju enamik liikmetest nn kohalikud kadakad, kes ei mõistnud kuigi palju puhast saksa keelt, nn Hochdeutschi.

Laevade välisilmet teame kümnetelt ja kümnetelt vanadelt fotodelt. Laevade sisemusest, 1. klassist, mis oli laevalael, ja 2. klassist, mis oli laeva madalamal korrusel, teame vähe. I klassi pilet maksis 30 ja II klassi pilet 25 senti. Leivapäts maksis samal ajal 20 ja pudel õlut 22 senti.

Nad sõitsid esimese klassi kajutis, kus olid pehmed istmed. Ville ostis laeva puhvetist „Kuldjooki“ ja kooke. Ta teadis, et need maitsevad Otile kõige enam.

Narva sadamast ei väljunud jõele mitte ainult laevad, vaid siitkaudu läksid ka inimesed jõele. 1920. ja 1930. aastate üks tuntumaid narvalasi oli linnapea Jaan Luts (1884–1943). Muuhulgas unistas ta Tallinna-Narva lennuliinist ja rääkis ajakirjanikele, et bastionide all on sellised käigud, kus saab autoga ringi sõita.

Juba ta välimusest oli näha, et tegemist on üsna huvitava tüübiga. Ta kandis alati kõvakübarat ja triibulisi pükse, sakopintsakut ja näpitsprille. Eriharrastuseks oli talle pikamaaujumine. Nad ujusid tavaliselt kahekesi suusameister Matsoga. Lutsul oli piip suus ja selili lamades lasi ta voolul end kanda. Jõesuuni oli oma 14 kilomeetrit. Ometi ujusid nad tihti Jõesuuni välja.

Lutsul oli ka auto – vist üldse esimene auto Narvas – ja kui see signaali andis, siis mängis justkui puhkpilliorkester. Suunanäitajaks oli ilmatu pikk punasetriibuline semafor, mis välja lükates kõikus nagu päris rusikas. Kui ette jäid, võisid sellega vastu pead saada. Koerad jooksid ta autole suure kisaga järele.

Koolipoisid Narva jõel Victoria bastioni all. Erakogu.

Suvine elu sadamasillal ei peatunud kunagi. Ka vetelpääste kursused kuuluvad suvise elu juurde. Kohal olid mitmed Elmari sõbrad ning seiklused ei lasknud end kaua oodata.

Sadamasillal toimusid vetelpääste eksamid, millest ka Reimani Ott osa võttis. Jäime huviga vaatama. Eksam oli päris põhjalik. Kõik pidid sukelduma, vees lahti riietuma, uppupa päästmiseks võtteid näitama sealsamas sadamasilla ääres. Tuli teha kunstlikku hingamist, anda esmaabi. Kohal oli isegi riiklik instruktor Grünberg Tallinnast. Kui hakkas vees lahti riietumine, sättisid kõik endale selga pintsaku ja jalga treeningpüksid ning saapad, mis olid Kaitsa Abe omad. Kaitsa oli ühe silmaga poiss. Teine silm oli tal klaasist ja sõprade ringis oli ta muidugi „tinasilm“. Kui Oti kord oli vees lahti riietuda, tõmbas temagi Kaitsa riided selge. Kuid Abe kummiga treeningpüksid olid Otile veidi suured. Nagu ta vette hüppas, nii tulid püksid jalast ära ja olidki kadunud. Kursuslased sukeldusid Kaitsa pükse taga ajama, kuid asjatult. Siis tuli Kaitsa kord olla vee all kolm minutit.

Ajamõõtja läks käima ja Abe hüppas sisse. Juba oli kolm minutit täis, aga Abet pole kuskil. Kui viis minutit täis sai, muutusid kõik rahutuks. Juba kümme minutit. /.../ Hüpati Abet otsima. Ott hüppas ka sisse.

Traaliti keset jõge – ei midagi. Ka Ott oli kadunud. Järsku on kuulda vana pehkinud silla alt pobinat ja Oti naeru – kõigil läks süda kergeks – Abe on leitud! Abe istus sadamasilla all, kust Ott ta üles oli leidnud. Oti eest ei saanud end ju kuhugi peita. Abel oli aga hapu nägu ees. Asi oli selles, et Abe oli oma imeilusa klaassilma ära kaotanud. Abe silm oli ennegi kadunud olnud, aga mitte kunagi veepõhja ja veel sadamas, kus oli mitu meetrit vett. Ott lohutas Abet sadamasilla all ja lubas ta silma ilmtingimata välja tuua. „Abe, ma teen sulle uue silma,“ lubas Ott. Kuid Abe lubas Oti maha lüüa, kui ta oma lõhverdämist ei jäta. Siis hüppas Ott vette ja sukeldus Abe silma otsima. Natukese aja pärast ilmus Oti aval ja süütu nägu veepinnale. „Abe, ma leidsin su silma üles,“ ja Ott viskas ühe ümara asja sadamasillale. Kõik kogunesid ümber sillale visatud asja ja hakkasid naerma, sest see oli üks raudmutter. „Abe, kas see polnudki sinu silm?“ küsis Ott. „Sina, Reiman, oled üks viimane kaabakas ja lõhverdis. Selle silma võid sa endale parajasse auku toppida,“ solvus Kaitsa. „Mis sa nüüd tühja asja pärast pahandad. Sa ei näinud ju

selle silmaga niikuinii midagi. Aga mina teen sulle niisuguse silma, millega võid neiukestele silmi teha.“ „Kui sa mu silma rahule ei jäta, siis

virutan sind siitsamast üle ääre sisse.“ Abe muutus üsna tigidaks ja Ville tuli juba lähemale, et Oti tähelepanu Abe silmast kõrvale juhtida.

Narva poiste, sadama ja Pimeaia elu suvel. Väikeses Pimeaias purskkaevu juures, mis tänapäevalgi teid ootab, on tehtud enamik Narva perepiltidest juba alates 19. sajandi lõpust.

Ühe valge laevamärgi otsas ripus Sommeri Ets. Temal oli naljaasi ükskõik kus kohas põhjas sukelduda. Nad elasid kohe jõe ääres ja olid suvel rohkem vees kui maal. Kaks venda, ühte kutsuti Geede ja teist lihtsalt Vedrupea, olid naljakad poisid, ühtegi sõna ei mõistnud tõsiselt rääkida. Sadamas laadisid soomlased kive. Miinilaev „Suuropi“ oli

sadamas, madrused mängisid pille ja neiukesed löid tantsu laevalael. Tunnipaadid tiirutasid jõel. Bulvaril jalutasid paarikesed ja vana Ekstein kükitas oma pildiaparaadi juures Väikeses Pimeaias ja ootas kundesid. Vanalinna majad õhkusid päevast kuumust. Raekoja kell lõi pool 10. Unine vanalinn tukkus, kuid maailm möllas ümberringi.

Purskkaev Väikeses Pimeaias. 1910. aastad. Eesti ajaloomuseum.

Sügisel tulid poisid koolist Pimeaeda jalutama. Elmar õppis siis kaubanduskoolis, mis tegutses nüüdses Vanalinna kooli majas. Pimeaia paviiljon, millest siin juttu tuleb, on tänini alles.

Kui me sügisel kooli läksime, leidsid koolipoisid omale jälle uue lojuse. Me käisime suurel vahe-tunnil Pimeaias jalutamas. Pime-aed asus kõrge bulvarimüüri peal. Müüri nurga peal oli vaatepaviiljon, kust avanes vaade alla jõeale ja maalilistele kallastele. All, otse nurga juures, asus laevasadam. See oli jõevaksal – reisijate sadam, kuhu sildusid Jõesuu liinilaevad. Tekkis vaidlus, kas keegi jaksab kiviga visata laeva katusele. Laevadel olid plekk-katused. Poisid proovisid, aga keegi ei jõudnud nii kaugele visata. Muidugi peale Reimani Oti.

„Te minge eest ja andke mulle hea kivi.“ Otile toodi paras kivi ja Ott viskas. Kivi lendas auriku „Joala“ katusele sellise kõmakaga, et rahvas jooksis kisades laevast välja. Ka kapten jooksis sadamasillale. Sellest tuli ilmatu suur pahandus. Poisid panid muidugi kõik jooksu, kuid kapten tuli kooli järele. Ta oli märganud ühte rohelist särkiga poissi. Ott sai küll kellegi käest laenata kõrge kaelusega pulloveri, kuid kapten käis kõik klassid läbi ja kutsus kahtlased näod direktori kabinetti, sealhulgas ka Reimani Oti. Oti saatus seisis noatera peal.

Pimevärav. 1910. aastad. Erakogu.

Suusatamine jõejääl oli sadakond aastat tagasi üks populaarsemaid talviseid meelelahutusi.

See oli noorte osavõtjate suusa-sprint, mille võistlusmaa pikkus oli ainult mõni kilomeeter. Võistlused toimusid mitmes klassis, vanade ehk meisterklassis oli võistlusmaa pikkus 10 kilomeetrit, naistel 5 kilomeetrit, noortel 3 kilomeetrit ja lastel 1,5 kilomeetrit. Ott võistles 3 kilomeetri distantsil. Starti asus mitusada võistlejat. Tuli sõita mööda laia külmunud jõge kuni Suthofi pargini ja tagasi.

Start anti kõigile korraga. Kui me Oti suuski nägime, siis pidime naerma hakkama, sest Oti suusad olid vaevalt meetripikkused. Kuid kui start toimus, pani Ott nende lühikeste suuskadega lihtsalt

jooksu, justkui oleks tal suured saapad jalas olnud. Et poleks libisemist ja kukkumist, mässis Ott nõõrid suusatala alt läbi. Peale stardipauku tõusis kohutav kära ja lumepilv. Oli kuulda suuskade ja keppide murdumise raginat. Paljud jäid kohe lamama teiste jalgade alla. Kes ette sai ja sisse sõidetud rada enda eest leidis, see oli võidumees. Kuid siis tormas sellest lumepilvest välja Reimani Ott justkui püssist lastud. Suusakepid oli ta kohe kõrvale visanud kui tarbetud asjad, kusjuures nii mõnigi võistleja tema keppide otsa ninuli kukkus. Ott jooksis kui meeletu. Ja kui Ott oli juba tagasi-teel, sööstis talle vastu võistlejate pilv. Ott andis peagrupile aupaklikult teed ja tõmbas kalda äärde, siis keeras ta keset jõge tagasi ja finišeeris uhkes üksinduses. Ta oli võitnud suusasprindi.

Järgnev kirjeldus ei luba täpselt ütelda, kus see varakevadine tõukekelguvõistlus aset leidis, aga selle finiš võis olla sadamas. Päriskahju, et tõukekelguvõistlusi Narvas enam ei korraldata.

Kui linnas korraldati tõukekelguvõistlused, pani Ott end võistlejate nimekirja. Imestasin küll, et Ott läheb jõudu katsuma nimekate sportlastega. Oleks juunioride võistlused olnud, siis veel,

aga seal võistles üsna häid sportlasi. Olid head kevadised ilmad. Tänavad olid öisest külmast jäätunud ja tõukekelk jooksis nagu iseenesest. Hiljem olen mitmel korral mõelnud, et tõukekelguga kiiresti,

hästi ja osavalt sõita on peaaegu sama suur kunst kui näiteks suuskadega. Tol ajal olid mõned tänavad, mis alla jõe äärde viisid, sileda jääga kaetud ja kes sõandas tõukekelguga niisugusest jäämäest alla sõita, pidi olema osav mees. Ometi sai Ott sellega hakkama. Kelgupalad löid tuld, Ott tuli suure kisaga mäest alla, nii mõnigi poiss mudis seal oma jalaluu ja veriseid ninasid oli mitmel.

Kui tõukekelkude start anti, ilmus Ott starti ilmatu pisikese tõukekelguga. Kelk oli nii väike, et sellega sõita peaaegu ei saanudki. Teised ei osanud asjast midagi mõelda. Arvati, et Ott teeb jälle lolli nalja, nagu ta igal pool tegi. Otil olid naelkingad jalas ja spordidress seljas. Kui anti start, haaras Ott oma väikese kelgu kaenlasse ja pani jooksu. Teised ei saanud õieti hoogugi veel sisse, kui Ott oli oma naelkingadega saavutanud sellise edumaa, et vaevalt teda keegi püüda suutis. Mõni katkestas võistluse ja protesteeris, kuid enamjagu sõitis distantsi läbi. Kui Ott esimesena finišisse jõudis, sai ta suure aplausi osaliseks. Ja siis algas ka kohe riid ja protesteerimine. Isegi politsei astus vahele, sest välja oli pandud ka auhind.

Politseinik kui juriidilistes asjades kodus olev ametnik küsis näha võistluse juhendit. Korraldajail oli mingisugune juhend olemas, kuid seal polnud sõnagagi mainitud, kui suur peab olema kelk, millega võistelda tohib. „Noh, siis oleks mõni mees ka nii pisikese kelguga võinud tulla, mis oleks võinud tasku panna.“ „Seda küll,“ tähendas politseinik. „Kuid antud juhul sõitis võistleja siiski teatud maa kelguga, millest järeldub, et kelk oli tõepoolest sõidukõlblik. Kui me hakkasime võistlejate kelke kaaluma, siis näeksime, et need on tõepoolest mitmes kaalus. Oleks võistlusjuhendis kelgu kaal määratletud olnud, oleks pidanud esikohale tulnud võistleja tulemuse tühistama. Kuna mingit kaalu kelgu kohta juhendis öeldud pole, ei saa juriidiliselt midagi teha. Võistleja küll tõstis kelgu üles ja jooksis, kuid pean teie tähelepanu juhtima tõsi- asjale, et ka teised võistlejad tõstsid oma kelgu ja jooksid. Et tema kelk juhtus kergem olema, siis oli tal loomulikult kergem joosta. Ma soovitan võistlusjuhend enne võistlust alati täpselt läbi mõelda.“ Nii lõppes tõukekelguvõistlus Otti võiduga.

Jõeäärsed bastionid, bastionikäigud ja nendes tänini elutsevad nahkhiired ning õuduslood kuuluvad lahutamatult kokku.

Vana Narva on ju alt ära õõnestatud. Risti-rästi läbi vanalinna kulgevad maa-alused käigud. Kes neid käike on vajanud ja kes neid omal ajal ehitas, seda ei mäleta keegi. Bastione ja käike on ehitatud küll Saksa orduvennad, Vene tsaarid, Rootsi kuningad ja taanlased. Käike uuristasid juba vanad eestlased. Joaorust on leitud isegi kuni 1000 aastat vanu inimasulate jälgi. Ümber vanalinna on 13 peamist bastioni ja käiku, millel kõikidel on oma nimed, nagu Victoria, Horn, Vestervall, Liivavall jne. Osa neist käikudest on kinni müüritud, sest nad muutusid eluohtlikuks. Osa käike on vett täis valgunud, osa on lubistalakdiididega ummis-

tunud. Laes ripuvad roostetanud rõngad. Räägitakse, et mõnes rõngas kõikus alles hiljuti vaenlase luukere. Seintesse on müüritud püssirohutünne ja kivist kahurikuule. Neis käikudes oli midagi põnevat ja sünget. Lõpututesse käikudesse võis ära eksida, sinna võis uppuda, võis mudasse vajuda. Kuid mida rohkem hädaohte, seda rohkem sinna tõmbas.

Meil oli üks salajane käik, mida keegi teised ei teadnud. Seal ei käinud keegi. Ott oli sellele käigule nimeks pannud „Pumade koma“. Ei tea, kust ta sellise nime oli võtnud. Trepp läks alla ja otse vette. Tegime siis tule üles ja Ott võttis

Victoria bastioni kasematt. 1920.–30. aastad. Tartu Ülikooli Kunstimuuseum.

püksid jalast. Rohkem teisi julgeid ei leidunud. Ott läks üksi – küünal käes. Vesi ulatus talle kõhuni. Meil oli juba tule ääres külm, mis siis Otil veel võis olla! Kuid Ott oli vapper poiss. Otil oli koeranahk, mis külma ei kartnud. Istusime tule ääres terve tunni, kui ükskord kuulsime Oti kisa. „Mis ta karjub?“ sosistas Rommi. Kuulatasime. Siis saime aru, et Ott karjub kusagilt kaugelt. „Näidake tuld!“

Otil olid ära põlenud kõik küünlad ja törvikud, mis ta kaasa võttis. Ott tuli tule äärde, ise külmast sinine. Vähehaaval sai ta tule ääres sooja. „Mis sul seal kompsu sees on?“ küsis Rommi. „Ah, need on nahkhiired! Hea, et müts peas oli. Neil on teravad küüned. Lendasid pähe.“ „Mida seal veel näha oli?“ „Ei midagi erilist! Üks surnukere rippus rõnga otsas.

Ühel augul olid trellid ees ja trellide taga luukere, käsi läbi trellide välja sirutatud nagu oleks tahtnud tere öelda. Noh, siis teretasingi teda – vaene mees, nii kaua pidi ootama,“ seletas Ott. Teistel tõusid ihukarvad püsti, kui Ott seletas, nagu ta oleks ainult poes käinud. „Teate, seal oli ka üks mõök, seina sisse torgatud, käest läbi, noh, pihupesast läbi, seina külge. Käeluud olid alles. Siis oli suitsulõõr, kust kuuldus oigamist ...!“ „Nüüd hakkad jama ajama,“ tähendas Rommi. „Noh, eks mine ise vaata!“ Oti jutt oli juba teada! „Mis sa nende nahkhiirtega teed?“ „Ei tea veel. Viin koju, ilusad loomakesed. Hakkam kasvatama!“ „Kas nad verd ei ime?“ „Ega nad vampiirid ei ole!“ Kui Ott jälle püksid jalga pani ja tal soe hakkas, siis läksime välja. Pugesime räbalast müürist läbi ja jõudsime viimaks värskesse õhu kätte.

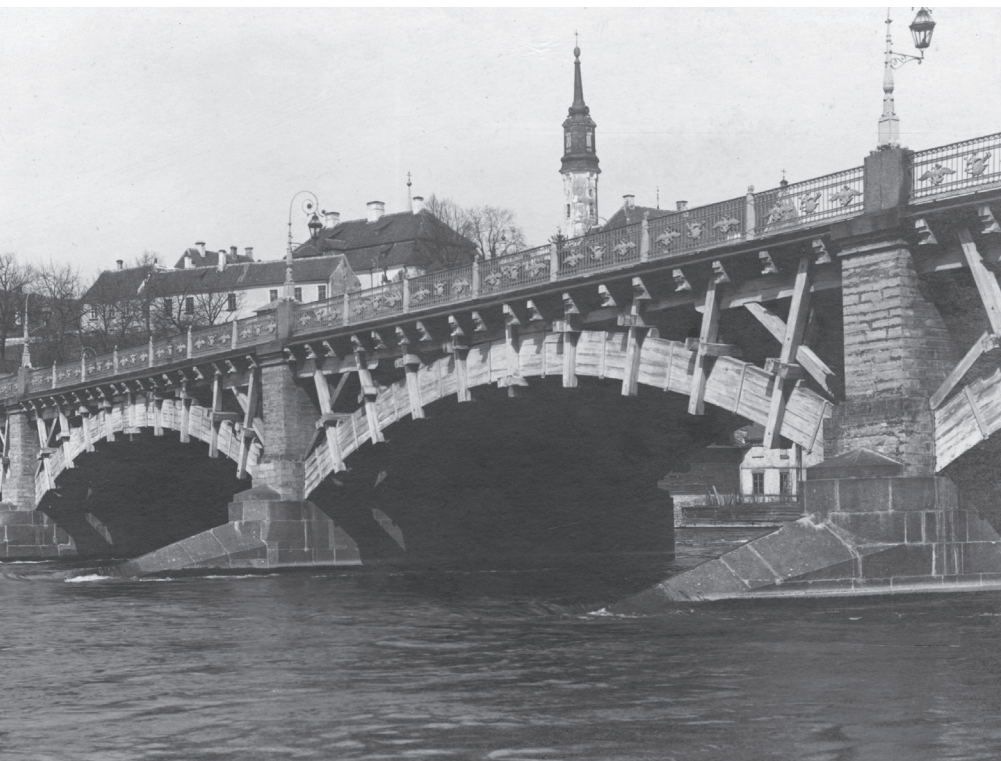

Kalatõkked Narva jõel. Taamal Narva ja Jaanlinna linnused ning Narva vanalinn. 1920.-1930. aastad. Erakogu.

Igas ajaloolises tornis peab elama üks nõid. Narva Hermannii linnuse torni nõiast on kümneid erinevaid lugusid. Siin on Elmari versioon, kuidas neitsi pääseb nõia käest.

Ta rääkis /.../ vana legendi, kuidas Hermannii tornis oli vanasti nõid, kes sülitab kõik kuulid tagasi. Nõid hoidis tornis vangis ilusat neitsit. Üks sõdur võttis oma hõbedast püksinööbi ja sättis

selle püssitorusse, sest hõbekuuli ei saanud nõid tagasi sülitada. Kui sõdur hõbekuuliga lasi, siis sattus kuul nõiale otsaette ja sõdur ratsutas mööda keerdtreppi üles torni niukest päästma.

Puusild. 1920. aastad. Karl Noormägi. Erakogu.

Kalastamine oli ja on Narva meeste ja poiste parim ajaviide. Pilk jõeale ja praeguse päikesekella kohal asunud pumbajaamale puusillalt, mis asus mõnikümmend meetrit tänasest sillast ülesvoolu. Selle silla ehitamisel kasutati esmakordselt tänapäevases Eestis ja tollasel Tsaari-Venemaal betooni.

Silla otsas, kus asus pumbamaja, oli selline veekeeris, kus oli alati palju kalu. See oli parim kalakoht ja siin leidus alati õngitsejaid. Ülevalt silla pealt oli seda huvitav jälgida, kivirinnatisel oli poisikesigi, ridvad käes. Oli soliidseid mehi, prillidega härrasmehi, igat sorti pätte ja päevavargaid, kooliõpetajaid, isegi vene pappe, sõdureid ja igat masti muid mehi.

Jordanipüha tähistatakse Narvas tänini. Enese jääauku kastmise traditsioon on alles, aga nii uhket rongkäiku õigeusklikud enam ei korralda.

6. jaanuaril on vene kiriku jordani-püha ehk kolmekuningapäev. Midagi vene jõulude taolist. Sel puhul õnnistab preester vett. Kohe-maid muutub vesi imettegevaks. Tarvitseb seda vett ainult haige hamba peale panna, kui valu on kohe läinud. Muidugi mõista aitab see vesi igasuguse valu puhul. Tavaliselt õnnistati allikaid ja tiike, kuid Narvas polnud käepärast mingit järve või tiiki. Tehti lihtsalt auk jõejäasse ja preester õnnistas siis seda

auku. See oli ka kõige otstarbekam, sest jõevesi oli vähemalt puhas.

Kirikust tuli välja rongkäik laulukooriga saatel. Oli külm talvapäev ja lauljate hingeaur levis nende peade kohal. „No peavad neil ikka kõrid olema,“ tähendas Ott. „Need on palgalised lauljad. Kõik on valitud hääled. Vene kiriku koorid on juba vanast ajast kuulsad. Juba Ivan IV ajal maksti kirikulauljatele palka,“ seletas Ville. Rahvast oli kui murdu. Siis tulid kirikulipud, kahe- ja kolmeharulised justkui purjed, mis rippusid raade küljes. „Ema, vaata, püksid on kepi otsas!“ hüüdis üks väikemees. Rahvas vaatas pahaselt tagasi. Ema sosistas lapsele midagi kõrva ja see jäi vait. „Ausõna, püksid,“ sõnas Ott. „Hakkad jälle oma lollustega peale!“ „Ei, noh, ega ma midagi halvasti pole öelnud.“ /.../ Kooril oli pühade aegu tõesti suur koormus. Tuli lauldes marssida mitu tiiru ümber kiriku. Ilmatu suur ikoon toodi välja. Inimesed laskusid põlvili ritta ja ikoon kanti üle nende peade. Reimani Ott laskus ka teiste hulgas põlvili ja sai ka kõik patud andeks. „Mis lollusi

sa teed?“ sosistas Ville. „Kust vene jumal teab, et ma seda usku ei ole?“ Aga igaks juhuks põlvitas ka, sest mine tea, järsku on palju vägevam jumal kui luteri jumal.

Rongkäik suundus nüüd jõe peale, Ott nägi teiste hulgas meie kooli poissi Kargaja Kostjat, kelle vend Fedor oli ka üks tegelane jordani-pühäl. Midagi preestri sarnast, ainult palju lihtsamam vammuses kui kullast säravad ülempreestrid ja metropoliidid. Kargajate pere oli apostlikku õigeusku. Koolis oli teisigi veneusulisi, nagu Vladimir Bazanov, Boris Pruuli, Gallina, Alta jne. „Kuule, Kostja, mis mees su vend on?“ päris Ott „Räägi temaga. Mu vend õpib papiks,“ seletas Kostja. Preester suitsetas viirukit ja Ott puges õige lähedale, et saaks ka mõne sahmaka püha suitsu. Ta tundis endal patukoorma hingel olevat ja igaks juhuks tahtis proovida, kas vene jumal teda aitab /.../ Teised löid risti ette, Ott lõi ka. Teised laskusid põlvili, Ott trügis ka vanamuttide vahele ja laskus põlvili, kusjuures mõni mutt müksas talle selga. „Tsto tōbabushka? Tō turak, ili?“ sisistas Ott vanamutile.

Siis pritsis preester vett ja Ott sai ka oma sahmaka pühitsetud vett. Preester tundis Oti võrukaelanägu ja vaatas üsna pahaselt ta peale, kuid ära ei ajanud. Mine tea, järsku on Ott pühadust täis. Siis poetas

Ott end Kargaja Kostja venna Fedja selja taha, Fedjal oli ilmatu raske kullatud rist käes, nii et vaene mees oli lookas selle tassimisega. Otti hakkas see rist huvitama. „Kuule, Fedja, batjuška, kui raske see rist on? Kas mina ka tõsta jõuan? Vahest vist? Ega ta kullast ikka ei ole, siis ei jõuaks liigutada!“ „Käi eemale siit ja ära sega!“ sosistas Fedja Otile. „Kuule, Fedja, las ma proovin, kas ma tõsta jõuan, ah?“ „Kas käid, kurat, minema või tõmban sulle ristiga pähe!“ kähistas Fedja Otile. Aga Oti sees olev kurat oli nii rumal ja lapsik, et sundis Otti kõiksugu lol-lusi rääkima. Ott seisis Fedja selja taga ja päris igasugu asju. „Kuule, Fedja,“ sosistas Ott jälle, ja Fedja mõtles, et on ikka lollidega häda. Juba vaatas metropoliit siiapoole. „Fedja, kuule, vaat kui kiiresti vesi jääaugus jookseb. Preester õnnistas küll vee ära, aga see vesi on sada-aegu juba sadama juures. Varsti on Narva-Jõesuus väljas. Oleks pidanud pesuvanni tooma, siis ei oleks püha vesi kuhugi voolanud. Või tead mis, Fedja? Teinekord tehke nii, et õnnistage kusagil ülevalpool koske ära, siis selleks ajaks kui rahvas hakkab lõuna ajal vett võtma, on õnnistatud vesi kohal, kas pole?“ „Kas sa jääd vait! Näed, preester juba vaatab siiapoole.“ „Tead, Fedja, preester õnnistas mind ka. Ausõna. Tal oli küll veidike hapu nägu ees, aga ma laskusin kohe tema ette põlvili. Tead, Fedja, mul on ka teatud

patud ...“ Ott ei saanud oma patte tunnistada, sest Fedja muutus juba vihaseks. „Jumala eest, ma tõmban sulle ristiga pähe, kui sa selja tagant ära ei lähe!“ „Mis sa siis kohe kurjaks saad! Ma arvasin, et see on ju pettus, kui pühitsetud vesi voolab minema ees ära ja vaene inimene

peab tavalist vett haige hamba peale panema.“ „Kuradi pätt, kao minema!“ käratseb Fedja nii kõvasti, et teised ka juba kuulsid. Ville läks Oti juurde ja tõmbas teda käest: „Ott, läheme minema, mul varbad juba külmetavad.“

Joaurus peeti nii kunglapäevi kui killamänge. „Võitleja“ aed, kust karnevalirongkäik alguse sai, asus praeguse Rugodivi kõrval. Nüüdse kultuurimaja asukohal asus teater „Võitleja“, kelle konkurendiks oli vanalinnas paiknenud teater „Ilmarine“.

Kui Kalle „Võitleja“ aeda jõudis, siis hakati parajasti rongkäigus Joorgu minema. See oli igasuvine karnevalirongkäik, mida kutsuti kunglapäev. Kunglapäeva korraldajad olid Narva teatrid. Kallele meeldis see lihtsus ja otstarbekus, kuidas selline suurüritus korraldati. Näitlejad olid oma parimate osade kostüümides. Seal oli H. Raudsepa näidendist „vedelvorst“, keda kehastas Kustav Viljur, üks parimaid koomikuid „Võitlejas“. Siis vanapagan, musketärid, Punavari, krahvid, klounid ja terve hulk igat sorti osalisi. Rahvas suundus koos rongkäiguga Joorgu, kus toimus jalgpallimatš teatrite juhatuste ja näitlejate vahel. Paistis, et juhatuse rahaahnus oli nii suur, et nad olid nõus üks kord aastas narri

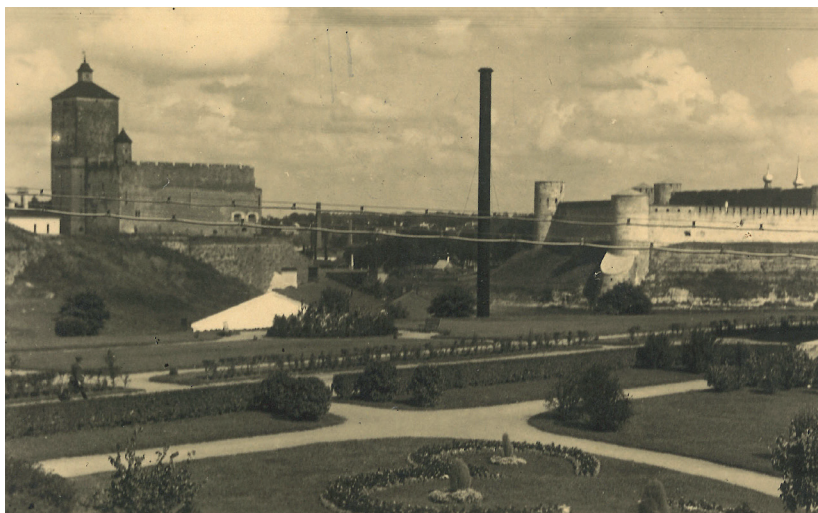
mängima, selleks et saavutada suurim sissetulek, mida üks teatrietendus võib sisse tuua. Ei oleks vist ükski vabaõhuetendus ega laulupidu sellist rahvahulka suutnud kokku meelitada kui see kummaline jalgpallimatš.

Asi oli seda koomilisem, et „Ilmarine“ ja „Võitleja“ seltside juhatusse kuulus peaaegu kogu Narva koorekiht, kaasa arvatud linnapea Luts, advokaadid Hansing ja Vahter. Peale selle mitu arsti, notareid, suurkaupmehi, direktoreid, kõrgemaid sõjaväelasi jne. Kõik olid sellised soliidsed härrad. Ja nende vastu mängis kirju kari näitlejaid, kellele mõistagi kuulus rahva poolehoid. Härrad juhatuse liikmed ilmusid staadionile muidugi jalutuskep-

pidega, kõvakübarates ja frakkides. Siis palus liiduklassi kohtunik Sofronoff härraseid kepid ja kübarad kõrvale panna ja ka pintsakud maha võtta. Seejärel ka püksid, mis toimus Narva rahva naeru saatel. Mõnest härrast jäi järele ainult hale kuju peenikestel keppjalgadel. Kuid raha oli tähtsam kui prestiiž. Ja ega keegi paha pärast ei naernudki. Juhatused härrad tegid ise samuti kometit nagu näitlejadki. Vahe seisnes ainult selles, et näitlejail oli kometitegemine elukutseks, nii tuli neil see lopsakamalt välja. Kui algas matš, siis algas ka kohe hirmus kisa. Kui pall näitlejate väravale liiga

lähedale tuli, tõmmati eesriided ette. Värava tagant oli kosta heledat naiste kisa. Vahel löödi näitlejate värava taga laul lahti. Ka orkester oli kohal. Nalja oli palju ja niisugune vabaõhuetendus tasus end kuhjaga.

Teine niisugune suurüritus oli killamängud, mis hõlmas juba tervet Virumaad. Võisteldi rahvaspordi aladel. Oli öine tõrvikutega teatejooks. Esinesid riistvõimlejad, oli köievedu, kotisjooks, pendelteatejooks, rahvatants, koorilaulud jne. Külalisesinejad olid isegi Lätist ja Soomest kohale tulnud.

Võitleja väljak. 1930. aastad. Erakogu.

Röövlikoopaid enam ei ole, Joaoru kallast lõhuti nii jõebasseini kui ka kogu linna ehitamiseks.

Tagapool olid vanad pärnad ja mäenõlva taga Röövlikoopad. Jõgi tegi koobaste kohal käänaku ja keeras Jaanilinna kindluse alt jälle paremale – seal oli teisel pool jõge Hermanni kindlus – vana orduloss. Joaorg oli suursugune ja võimas. Niisugust loodust on harva leida. Vahutav kärestik jookseb kahe kindluse vahelt läbi. Siis kohe puusild ja alles peale puusilda muutub jõgi rahulikuks, kuid paisub ilmatu laiaks. Seal on siis sadamad ja paadid, kalamehed ja võrgukuurid. Ilusad kõrged jõekaldad ja vaigust lõhnavad palmimetsad

ja lõpuks 14 kilomeetrit allavett – Narva-Jõesuu oma valendavate liivarandadega.

Joaoru kanali madal vesi pakkus varakevadel ohutut ajaviidet.

Joaorg oli selline koht, kus alati võis leida midagi huvitavat. Kui oli varakevad, siis sõitsime jäätükidega vanas kanalis. Kärneri Hinno tuli pootshaagiga, aga teistel olid teibad käes. Ott oli juba kaks korda sisse kukkunud ja oli poolest kehast saadik märg. Aga see ei rikkunud ta tuju. Hinno tõmbas pootsha-

Joaoru Röövlikoopad. 1930. aastad. Erakogu.

giga suuri jäätükke kalda ligi ja Ott ronis peale. Laevuke oligi valmis. Ott mässas pika latiga ja vahel kadus jäätükk päris vee alla, kuid Ott püsis siiski peal. Jää oli juba üsna hõredaks sulanud, sellepärast lagunes mõni jäätükk, kui sellele peale hüpati, jalge alla päris ära. Ainult kristalsed pulgakesed jäid vee peale ujuma. Hinno leidis ühe ilusa jäätüki, mis oli parasjagu paari meetri kaugusel kaldast. Ta toetas pootshaagi põhja ja hüppas – kuid õnnetuseks oli see jäätükk nii urbeks sulanud, et Hinno langes jäätükist läbi justkui seebivahust ja

jäi kõhust saati vette seisma, pootshaak käes nagu merede valitseja Neptun, ainult palituhõlmad ujusid vee peal. „Tuut-tuut,“ vilistas ta. „Sa anna ka kolm pikka ja kolm lühikest vilet! See tähendab, et sa kutsud mind appi,“ selgitas Ott Hinnole ja sõudis oma jäätükil lähemale. Kui siis Hinno ulatus Oti jäätükist kinni võtma, pööras jäätükk korrapealt teise külje ja poisid jäid kahekesi vette seisma nagu postid, omal kepid käes. See oli kalda ääres, nii et uppumist karta polnud, ainult külm vesi löi mõlemal hinge kinni.

1930. aastal hakati Joorgu moodsas võtmes heakorrastama, linnarahva rõõmuks rajati supelrand ja ehitati rannapaviljon.

Parasjagu ehitas Narva linnavalitsus Joaoru basseini, millest pidi tulema Põhja-Euroopa suurim basseini. Keset jõge ehitati vägev muul, millega eraldati kärestik basseinist. Tehti sissevoolukanal ja üle selle sild. Põhi puhastati mudast. Kohale toodi isegi ekskavaator, mis oli tolle aja kohta suur tehnikaieme. Kivid muuli jaoks murti ilusatest mägedest, kus asusid Röövlikoopad. Rikuti ilusat loodust – ilusad jõekaldad uuristati ära, aga basseini ei tulnud suurem asi.

Röövlikoopa mäele ehitati vagonetiraudtee, kohale toodi põlevkivi-

vagonetid. Sellised, mida saab ümber kallutada. Mäe peal laaditi vagonett kive täis ja sõit läks mäest alla muuli peale. Ole ainult mees ja jaksa vagonetti pidurdada, muidu paiskub ümber kõige kivikoorma ja meestega. See oli põnev sõit. Igamees ei saanudki allasõitu selgeks. Pidurdada tuli suure kaikaga ja mees pidi peal alaliselt valmis olema, et maha hüpata, muidu võis kivikoorma alla jääda. Keerukohal tavaliselt viskas vagoneti rööbastelt välja. Ott uuris seda tehnikat tükk aega. Ja siis kui mehed töö lõpetasid, asus Ott tegutsema. Rong seati kokku ja viidi üles mäe peale. Ott

oli kamandaja. Teistes vagonettides asusid Preimani Viki, Kriisi Elmar, Jakopsoni Valter ja tatari-Iner. Rong lükati mäest alla ja Oti kisa kostus üle kõige. Keerukohal, kus rööbas-tee keeras muulile, kamandas Ott. „Välja kõik!“... Ja poisid hüppasid kui konnad maha. Vagonetirong jooksis hunnikusse ja hirmsa rauakolinaga paiskusid vagonetid kukerpalli. See oli põnev mäng /.../ Küll need vaesed vagonetid said kannatada! Vahel tuli mõni töömees riidlema, kuid ega nad kogu aeg ei jõudnud valvata, Ott treenis ennast sellises kihutamises suureks spetsialistiks. Varsti hakati korraldama võistlusi – kes kiiremini mäest alla tuleb ja veel seejuures püsti jääb. Muidugi oli võidumees Ott, ehkki ega Valter ja Viki ka pehmed poisid olnud. Surmapõlgava kisa ja kolina saatel tuli Ott mäest alla, seistes vagoneti sees püsti. Kui oli keerukoht, siis tuli

välja hüpata, sest sellise kiiruse pealt läks vagonett kindlasti ümber. Isegi tüdrukud tulid seda sõitu vahtima ja kisasid heleda häälega, kui Ott välja hüppas, ja isegi vahel püsti jäi.

Bassein sai suur ja vägev. Isegi võistlusbassein, hüppetorn ja „Jõe-kohvik“ löödi püsti. Narva linnale tekkis tore ja soliidne suvituskoht, otse keset linna. Rajati liivarand ja tee Joaorgu. Seal peeti ka laulupidu, killamänge ja kunglapäevi. Kahju oli ainult sellest, et rikuti ilusat, ürgset loodust. Vanasti olid Joaorus vanad hiigelpärnad, olid ilusad mäed ja looduslikud röövlikoopad. Nüüd kaevati ja murti sealt paasi. Juba tsariajal hakati jõe elektrijaama ehitama. Selleks kaevati kanal, mis jällegi lõhkus ilusat Joaorgu. Mingit looduskaitset tol ajal ei eksisteerinud. Hiljem lõhuti kogu Joaorg ja isegi linn.

Narva jõebassein 1930. aastad. Erakogu.

Suvel pakkus jõebassein muuhulgas kalapüügirõõmu.

Jõe ääres oli rahvast kui murdu. Vesi oli soe ja pehme, justkui siidine. Juba varahommikul istus mõni basseini ääres või stardisillal. Vesi oli vaikne ja läbipaistev. Silla ääres ujusid laisad kalad. Poisikes-
tel olid väikesed viidikaõnged kaasas. Sealtsamast silla pealt püüti kärbseid ja kala näkkas hästi. Suuri latikaid ja ahvenaid tõmmati välja

– imepisikese õngega, mis oli rulliniidiga vitsarao külge seotud. Isegi mõni noormees sattus kalapüügihasarti seal väikeste keskel. Mõnel oli juba ämber kalu täis. Lõuna ajal, kuumusega kala enam ei võtnud. Ja muidugi oli bassein siis rahvast täis ja püüda ei saanudki. Kuid varahommikul oli hästi tore kala püüda.

Raudteesilla ehk raudsilla all asus paksude poiste oma rand. Raudsild oli viimane terasest sild Eestis, see valmis aastal 1923.

Asi oli nimelt nii, et Ilmar Erikson ja Roman Grünberg olid kõige paksemad poisid meie koolis. Isegi vist üle linna kõige paksemad. Muidugi mõista sattusid nad poisikeste pilkealuseks. Kuid Ott võttis nad kohe oma kaitse alla. Ise ta tohtis nende paksust naerda niipalju kui kulub, kuid kui juhtus keegi teine niisugust märkust tegema, siis võis naerjal kergesti kulm Oti rusika alla sattuda – ja kaevata polnud kellelegi. Otil oli kerge käsi. Nii me olime siis suuri-
mad sõbrad. Suvel ehitasime raudsilla alla endale isegi ujumiskoha. Seal oli kärestik ja keegi sinna ujuma ei tulnud. Tegime kaks

muuli ja väikese liivaranna, seda kohta kutsuti paksude basseiniks. Ilmar oli tark ja vaimukas poiss. Küllap Ott tundis, et tal on kasud sees Ilmariga sõbrustades.

Ujumine koskedest raudsillani ja paksude randa oli omamoodi katsumus.

Ülevalpool Röövlikoopaid oli meil oma bassein. Eriksoni Ilmar ja Grünbergi Rommi olid nii paksud poisid, et nad ei tahtnud end suure rahvahulgas näidata. Poisid oleksid neid naernud ja tõganud – justkui naised, suure kõhuga ja suurte rinnadega. Kui tuli rahva hulka minna,

siis paksud käisid ikka maikasärk seljas. Paksude basseinis, nagu meie basseini kutsuti, oli aga ainult oma seltskond. Seal ei naernud keegi. Ja kui naeriski, siis see ei teinud midagi. Need olid kõik omad sõbrad ja omad poisid. Olime kõik head ujujad. Tavaliselt läksime üsna koselt sisse ja ujusime allavoolu kuni Röövlikoobasteni. Ega sealst kärestikust paljud alla ujuda ei söandanud, väga vähesed julgesid niisugust eluohulikku retke ette võtta. Kärestik oli metsik. Keerised ja lained olid suured ja seal pidi oskama ennast valitseda. Mõnes kohas oli keeris nii tugev, et kiskus vee alla. Hulka aega kiskus, enne kui jälle üles lükkas. Raudsilla all oli vana sillajalg.

See oli üks betoontüügas, mis oli jäänud sinna vanast raudsillast, mis sõja ajal õhku lasti. See lõikas oma terava ninaga vett justkui laev. Ülevalt sillalt vaadates paistis pea-aegu võimatu olevat sinna ujuda. Ümberringi oli nii tugev vool, et ükski surelik poleks jaksanud sillajalal end kinni hoida, kuid ometi oskasime me sinna ujuda. Rahvas jäi kõrgele sillapeale seisma ja vahatima. Mõni isegi pildistas.

Viimaks ujusime välja paksude basseini juurde, kus meil oli isegi tilluke liivarand päevitamiseks. Kaldaalune oli täis suuri paekive ja sinna oli raske juurde pääseda. Harilik surelik sinna ei tikkunud.

Raudsilla avamine aastal 1923. Erakogu.

ELMAR KELL (1925-2006) oli Narvas sündinud telekunstnik. Aastast 1943 õppis ta Tallinna Rakenduskunsti Koolis, 1950. aastal lõpetas Tallinna Riikliku Tarbekunsti Instituudi. Seejärel töötas Elmar Eesti Televisiooni kunstnikuna, kujundas telelavastusi. 1960. aastatest alates esines ta maalidega näitustel.